

LUND UNIVERSITY

Ska vi strunta i motståndarna eller tror vi att sanningen ändå vinner?

Nordin, Jonas

Published in:
Biblioteksbladet

2023

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Nordin, J. (2023). Ska vi strunta i motståndarna eller tror vi att sanningen ändå vinner? *Biblioteksbladet*, 2023(1), 40–42, 45–46.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

SKA VI STRUNTA I MOTSTÅNDARNA ELLER TROR VI ATT SANNINGEN ÄNDÅ VINNER?

Obehagliga åsikter och böcker vi tycker är skadliga är inga skäl att avlysa debatten. I stället bör vi förbereda oss bättre och skärpa argumenten, skriver Jonas Nordin.

TEXT

JONAS NORDIN

Professor i bok- och bibliotekshistoria vid Lunds universitet. Leder bland annat ett forskningsprojekt om censur och tryckfrihet.

Foto: Kennet Ruona

”Lemony Snicket-priset för ädla bibliotekarier som ställs inför motgångar” låter som titeln på en ungdomsroman men är ett högst reellt pris som sedan 2014 delas ut av American Library Association. Förra årets pristagare var Martha Hickson, skolbibliotekarie vid North Hunterdon High School i Annandale, ett välmående litet samhälle i New Jersey. Vid ett öppet möte med skolans styrelse hade upprörda vårdnadshavare protesterat mot att biblioteket utan begränsningar lånade ut böcker med föregivet pornografiskt innehåll till barn i de nedre tonåren. Böckerna innehöll inte bara explicita sexskildringar, sades det, deras normalisering av perversioner hotade dessutom att sänka barnens skyddsbarriärer och göra dem till offer för grooming från vuxna med onda avsikter. Protesterna gällde fem specifika titlar som alla hade ett HBTQI-tema. Misstanken ligger nära till hands att det inte var sexskildringarna i sig som skrämde, utan en viss sorts sexskildringar.

En kommitté tillsattes bestående av skolpersonal och allmänhet för att utreda frågan om böckernas hemortsrätt i biblioteket. Kommittén fann att fyra av böckerna kunde få stanna men en måste bort, vilket blev rekommendationen till skolledningen. Men inte ens denna bantade rensning accepterades av den stridbara Martha Hickson, som ytterst ansvarade för bibliotekets förvärv. Boken i fråga, *This book is gay*, är en vägledning för ungdomar som söker sin könsidentitet och sexuella läggning och var därför särskilt viktig, menade hon. Den bästsäljande författaren har själv genomgått könskorrigering behandlingar mellan bokens upplagor, som

haft både James Dawson och Juno Dawson tryckt på omslaget.

I skolans styrelse stödde sju personer Martha Hicksons uppfattning, två röstade för utrensning i enlighet med kommitténs förslag medan tre lade ned sina röster. Därmed kvarblev alla fem böcker och med det kunde frågan tyckas avgjord.

Men att tre personer avstod från att rösta skvallrade om de heta känslor som ärendet rört upp. Det tolkades som rädsla att ta ställning i en infekterad fråga som polariserade föräldrarna, och den grupp som lidit nederlag mobiliserade för att vinna över de vankelmodiga på sin sida. De må ha förlorat slaget, men det större kulturkriget fortsatte.

Motgångar av det refererade slaget har aktiverat organisationer som Moms for Liberty, en gräsrotsrörelse som formerades kring motståndet mot covid-restriktioner i skolorna och som snabbt fått nationell spridning i USA. De agerar för att få in sina kandidater i lokala skolstyrelser, de utbildar föräldrar i att ställa kritiska frågor kring sexualundervisning, HBTQI och antirasism, och de upprättar listor över böcker med obscen innehåll som borde bannlysas.

Så vad handlar den här frågan om? Rör det sig om censur? I svensk lag betyder censur att myndighet eller annat allmänt organ utför granskning av skrift före tryckning. "Förbud mot tryckning får inte förekomma", säger tryckfrihetsförordningen. Myndigheter får heller inte uppsätta "hinder mot spridning av en skrift bland allmänheten". Det första tillägget till USA:s konstitution slår på liknande sätt

fast att kongressen inte får stifta lagar som "inskränker yttrandefriheten eller tryckfriheten" vare sig genom förhandsgranskning eller distributionshinder. Förbud mot att hindra spridning medför dock ingen skyldighet att främja spridning. Att plocka bort böcker från biblioteken är inte censur i formell mening vare sig här eller i USA. Tvärtom, när föräldrar och skolpersonal i Annandale och på andra håll engagerar sig i dessa frågor så utnyttjar de sina grundlagsskyddade rättigheter att föra fram sina åsikter och att organisera sig.

I en allmänspråklig mening uppfattas censur dock många gånger annorlunda, eller som de väggar som omsluter den så kallade åsiktskorridoren. Vad kan man säga utan att riskera att bli angripen, förlöjligad eller idiotförklarad i det offentliga rummet? Detta är mer svårgripbart och avgörs inte i rättsprocesser, utan i ett socialt samspel. I dagens debattklimat försvåras samförstånd av två omständigheter: För det första finns det inte bara *en* åsiktskorridor, utan flera. I de mest högljudda sammanhangen beskrivs meningsfienderna på den ena sidan som misogynna rasister, på den andra som politiskt korrekta snöflingor. Åsiktsbrytningarna sker inte i samma överideologiska rum, utan förs som parallella samtal med lika begränsande och exkluderande normer på vardera sidan. Viljan till förståelse av den andre är obetydlig på ömse håll. För det andra hänvisar bägge sidor i regel, och inte utan skäl, till principer som tagna var för sig är rimliga, men oförenliga när de ställs mot varandra. Ett exempel är Rasmus Paludans koranbrännningar. Å ena sidan hävdas att ►

► det rör sig om fri opinionsyttring, som är skyddat i lag; å andra sidan hävdas att det rör sig om hets mot folkgrupp, som är förbjudet i lag. Vilken av dessa principer som har företräde är inte givet och värderingen av dem har varierat över tid. Uppenbart är också att stora delar av världen inte delar de svenska lagstiftarnas resonemang. Jag är historiker och *context is all!* är ett metodologiskt mantra som gärna upprepas i mitt skrå. Vi kan säga att människor i alla tider varit lika, vilket är lika sant som att säga att människor genom tid och rum alltid varit olika. Det finns ingen orörlig punkt som detta kan bedömas mot: det bestäms alltid av frågan och sammanhanget. Emellertid framställs principer inte sällan som sådana orörliga punkter som inte får rubbas, men principer är försåtliga om de inte uppvägs av pragmatism och kontextuell förståelse.

Självfallet har denna diskussion även praktisk bäring på bibliotekens arbete. Om en bok står på en hylla eller inte är en tillgänglighetsfråga och berör inte yttrandefriheten som princip, men det signalerar uppfattningar och avsikter. Den bekanta rättighetsförklaring, *Library Bill of Rights*, som antagits av American Library Association och som omfattas av bibliotekarier i många länder, handlar till största delen om att ge alla människor tillgång till bredast möjliga utbud av information. Artikel 2 lyder:

Biblioteken bör tillhandahålla material och information som presenterar alla ståndpunkter i aktuella och historiska frågor. Material bör inte förbjudas eller avlägsnas på grund av partiska eller dogmatiska avståndstaganden.

Iyttrandefrihetssammanhang finns ett postulat som vi kan kalla Miltons teorem. Författaren John Milton skrev i *Areopagitica* 1644 att sanningen aldrig har förlorat i en fri och öppen debatt. Om alla argument kan läggas på bordet så kommer sanningen alltid att vinna, är en uppfattning som resonerat genom tryckfrihetsdiskussionerna ända sedan dess. Nu har väl historien visat att Miltons teorem är ett ideal och inte en naturlag: många osanningar har kunnat hålla stånd trots starka och välkända motargument. Satsen ger ändå god vägledning i många avgöranden. Om man tror på implikationen av den ska man inte rädas att motståndaren kommer till tals – man bör snarare uppmuntra till det. Eller med Franklin D. Roosevelts ord i ett annat sammanhang: "The only thing we have to fear is fear itself."

Även den som omfattar exempelvis uppfattningen om sexuellt likaberättigande och alla människors lika värde måste våga medge att det inte är naturgivna ståndpunkter, utan åsikter rotade i en social överenskommelse som försvaras med förnuftsargument. I ett öppet samhälle kan man heller inte förbjuda de åsikter man ogillar. Det kan låta som en truism eller oxymoron eftersom förbudet i sig kan sägas upphäva friheten, men ett mer praktiskt skäl är att förbud snarast ökar lockelsen och tenderar att provocera fram reaktioner av det slag man vill motarbeta. Vilket barn vill inte se den film eller läsa den bok som mamma och pappa förbjudit det att ta del av?

Inom sociologin brukar man tala om tre sorters maktresurser: betalningsresurser, tvångsresurser och normativa ►

- maktresurser. Man kan betala eller tvinga människor att göra som man vill. Svagheten med dessa metoder är att så fort betalningen eller tvånget upphör har de en benägenhet att göra något annat i stället. Därför strävar makthavare mot normativa maktresurser. Genom uppmuntran eller manipulation vill man få människor att handla på ett visst sätt, antingen för att de anser att det ligger i deras eget intresse eller för att de delar samma värderingar som makthavarna.

Den här filosofin ligger bakom vedertagen svensk barnuppfostran: vi vill inte muta eller aga barnen till vissa beteendemönster, utan vi vill få dem att internalisera de normer vi uppfattar som sunda. Klokt och bra, anser många av oss, men det finns ingen klar och tydlig gräns mellan fostran och indoktrinering, mellan normal kulturell prägling och sektmentalitet. Även inom den svenska politiska huvudfåran har uppfattningarna pendlat i synen på exempelvis valfrihet kontra socialdisciplinering, och på senare år har polariseringen mellan normskapande och normkritik blivit alltmer framträdande. Men om man tror på det här sättet att fostra barn – eller medborgare, för den delen – får man vara beredd på resonering, kompromissande och ständig omprövning. Det betyder också att om man vill propagera för en uppfattning måste man även ge utrymme åt motargumenten, vilket har betydelse exempelvis vid bibliotekens förvärv och samlingsuppbyggnad.

För några år sedan uttalade sig Finlands förre nationalbibliotekarie Kai Ekholm i detta blad (nr 3/2017) om bibliotekens förvärv:

Biblioteken måste köpa in böcker för säkerhets skull. Vi vet inte vad som kommer bli aktuella frågor om 50 eller 100 år. Så vi måste täcka upp och köpa in allt. Självklart kommer det finnas böcker som aldrig blir lästa, men det är ett väldigt litet pris att betala om någon hittar något riktigt användbart.

Det ser förstås annorlunda ut för folk- och skolbiblioteken, som inte på samma sätt bygger samlingar och som tänker mer i termer av cirkulation. Men det gör snarast frågan om urval än mer grannlaga. Försåvitt biblioteken inte enbart ska utgå från försäljningslistorna måste de erbjuda ett rikt och brett urval, och i de här sammanhangen är kvantitet även ett kvalitetsmått. Variation, mångfald och mängden böcker i sig är ett skydd mot klåfingriga ingrepp.

Stora och breda samlingar skapar en tröghet i systemet som ger legitimitet, bromsar snabba rörelser och gör verksamheten mindre trendkänslig; i dem kan både det sublimala och det tarvliga rymmas. Och tvärtom: ju mer kurerad en samling är desto större krav ställs på innehållet. I det fallet måste varje bok kunna motiveras och varje aktivt val riskerar att utsättas för kritik. "Varför har ni boken X men inte boken Y?" Om bägge finns uppstår inte den frågan.

I det åsiktsmässigt balanserade biblioteket ska varje låntagare kunna finna böcker som den ogillar på hyllorna. År 2017 uttalade Justitieombudsmannen kritik mot kultur- och fritidsnämnden i Falköping som vägrat köpa eller låna in en bok på grund av dess främlingsfientliga innehåll. Nämnden hade hänvisat dels till ett ►

- kvalitetskrav dels till ett demokratikriterium: man ville vara säker på att låntagarna inte fick "sina mänskliga rättigheter kränkta genom att läsa" bibliotekets böcker; beslutet gällde oavsett om boken behövde förvärvas eller om den kunde lånas in. Här går tankarna åter till John Milton, som raljerade över beskäftigheten i bokcensuren. Om böckerna verkligen är så skadliga, hur mår då censorerna? frågade han. Kulturnämndens argument underkändes också och på goda grunder av JO:

Det är inte acceptabelt att i en sådan situation göra åtskillnad på vuxna låntagare genom att viss i och för sig tillgänglig litteratur endast tillhandahålls eller fjärrlånas åt personer som kan visa att de har 'rätt' åsikter eller tillräckliga kunskaper i ett visst ämnet. ... Grundtanken i en demokrati är att uttalandena kan bemötas av dem som har en annan uppfattning.

De här diskussionerna rör givetvis också bibliotekens programverksamhet. Åsiktpolariseringen i USA avspeglas även i Sverige.

Uppmärksammade och välbekanta fall är "Tintingate" på Kulturhuset i Stockholm 2012, demokratisamtalet med en inbjuden nazist på Hornstulls bibliotek 2018 och queer sagoläsning i södra Sverige hösten 2022. Hornstulls-exemplet är möjligen det tydligaste i sammanhanget eftersom det direkt berör bibliotekslagens ändamålsparagraf, som säger att det allmänna biblioteksväsendet ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning. "Personer som inte står upp för demokratin och alla människ-

ors lika värde har inget att tillföra i ett samtal om vår svenska demokrati", skrev Stockholms stadsbibliotekarie i ett ställningstagande. Men är det verkligen så enkelt? Lakmustestet på en demokrati formulerades redan av Demosthenes för 2 500 år sedan: I Aten får medborgarna prisa Spartas statsskick och kritisera sitt eget, förklarade han med stolthet, medan i Sparta får man bara prisa sitt eget.

"Sanning segrar alltid, då den får med samma fördelar bestridas och besvaras", skrev filosofen Peter Forsskål 1759 i ännu ett eko av John Milton. Vågar vi tro på den satsen eller ska vi hellre ignorera och utestänga motståndare till det öppna samhället? De som kritiserade samtalet på Hornstulls bibliotek menade att demokratiförsvararna var oförberedda och okunniga, vilket må vara. Det är möjligt att demokratiförsvararna förlorade slaget den gången, men är det skäl att avlysa debatten? Bör man inte hellre förbereda sig bättre och vässa argumenten?

Om vi inte vill lyssna till obehagliga åsikter eller tillhandahålla en bok för att vi anser att innehållet kan vara skadligt måste vi för det första vara fullständigt förvissade om våra egna värderingars oantastlighet. För det andra måste vi medge att de som likt föräldrarna i Annandale fruktar att deras barn ska korrumpas av läsning kan ha en berättigad poäng. Det finns inget skäl att ge dem det erkännandet. I slutändan är väl ändå det mest överraskande men samtidigt uppmuntrande att de arga föräldrarna tillmäter litteraturen sådant starkt inflytande över det uppväxande släktet.

